

HOTĂRĂRILE INSTANȚELOR JUDICIARE ȘI ROLUL LOR ÎN CODIFICAREA PROGRESIVĂ A DREPTULUI INTERNAȚIONAL CONTEMPORAN

Nicolae OSMOCHESCU,

doctor în drept, profesor universitar (USM)

Vitalie GAMURARI,

doctor în drept, conferențiar universitar (ULIM)

RÉSUMÉ

La jurisprudence est constituée de l'ensemble des décisions juridictionnelles („judiciaires” dit l'article 38 du Statut de la C.I.J.) ou arbitrales, tant nationales qu'internationales.

Considéré isolément, un arrêt ou un avis d'une juridiction internationale constitue un précédent ou un avis d'une juridiction internationale constitue un précédent ou un moyen de détermination du droit; il n'est pas „la jurisprudence”.

La jurisprudence des Cours universelles, C.P.J.I. puis C.I.J., est la première implicitement visée par l'article 38. La référence à l'article 59, relatif à l'autorité de chose jugée des arrêts de la Cour, l'atteste. La pratique le confirme, qui reconnaît une autorité particulière à cette jurisprudence. A défaut, la C.I.J. renvoie volontiers à la jurisprudence arbitrale, beaucoup plus exceptionnellement aux jurisprudences nationales.

Introducere

Evoluția procesului de recunoaștere a precedentului judiciar ca izvor de drept internațional este asemănător cu cel al evoluției dreptului internațional. Fiind influențat pe tot parcursul său de sistemele de drept roman și cel germanic, dat fiind rolul pe care îl jucau statele europene în sistemul relațiilor internaționale, precum și rolul hotărâtor pe care l-au avut „părinții” dreptului internațional – spaniolul Vittoria, italianul Gentile și, evident, olandezul Hugo Grotius – reprezentanți ai sistemului bazat pe dreptul roman, precedentul judiciar a fost mult timp practic ignorat de știința dreptului internațional. Această situație a existat practic până la finele celui de-al Doilea Război Mondial. Deși Curtea Permanentă de Justiție Internațională (CPJI) a examinat o serie de spețe în perioada interbelică la care și astăzi se fac referințe, totuși hotărârile adoptate de ea nu erau acceptate ca o participare la crearea normelor de drept internațional, ele limitându-se doar la constatarea faptelor și la interpretarea unor norme existente deja, inclusiv cutumiare. Așa, profesorul L. Oppenheim menționează că „deși Curtea Permanentă de Justiție Internațională era lipsită de dreptul de a recunoaște caracterul obligatoriu al hotărârilor sale precedente, în realitate Curtea tot mai des făcea trimitere la ele. Tot posibil că, în legătură cu dificultățile ce apar în procesul de codificare a dreptului internațional,

instanțele judiciare internaționale, în viitor, vor soluționa – neoficial, dar destul de eficient – problema codificării dreptului internațional”.¹

Odată cu adoptarea Cartei ONU² și a Statutului Curții Internaționale de Justiție a ONU (CIJ)³ se observă o influențare a rolului Curții la procesul de codificare a dreptului internațional. Aceasta se datorează, în primul rând, influenței crescânde exercitate de către sistemul *common law* asupra dreptului internațional sau, dacă să fim mai preciși, de către sistemul anglo-american. Bazat în mod clasic pe dreptul romano-germanic și influențat de sistemul anglo-american, dreptul internațional, odată cu constituirea ONU, își schimbă viziunea vis-à-vis de rolul și locul precedentului judiciar în cadrul dreptului internațional.

În principiu, trebuie să constatăm că diversele opinii referitor la locul și rolul precedentului judiciar în cadrul dreptului internațional apar dat fiind că sistemul izvoarelor de drept internațional rămâne în mare parte necodificat până în prezent. Totodată, termenul „izvor de drept internațional” este de mult timp recunoscut în teoria și practica dreptului internațional. Juristul finlandez V. Heiskanen susține că „conceptul de izvor de drept internațional reprezintă unul dintre cele mai recunoscute și, totodată, una dintre marile probleme ale doctrinei dreptului internațional”.⁴

În același timp, există și critici la adresa conceptului „izvoarele de drept internațional”. În doctrina dreptului

internațional s-a atenționat nu odată asupra faptului că problema izvoarelor rămâne a fi una dintre cele mai importante și discutabile.⁵ Este privit în mod diferit rolul normelor cutumiare, al practicii judiciare, locul lor în cadrul dreptului internațional.

Savantul rus I. Lukaschuk consideră că cauza principială a divergențelor constă în viziunea diferită nu doar asupra izvoarelor, ci și asupra sistemului dreptului internațional.⁶ Dacă acceptăm că dreptul internațional cuprinde totalitatea normelor ce reglementează relațiile internaționale, evident că vor prevala normele convenționale. Dacă avem în vedere dreptul internațional general, evident că el este compus, în special, din nome cutumiare.

Referindu-ne la precedentul judiciar, constatăm că opiniile referitor la calitatea sa de izvor se clasifică în două categorii:

✓cele ce recunosc că precedentul participă nemijlocit la codificarea (crearea) dreptului internațional;

✓cele ce recunosc că precedentul doar ajută la interpretarea normelor convenționale și cutumiare deja existente.

De aici se impune o altă diferențiere – între jurisprudența instanțelor judiciare internaționale și precedentul judiciar. Jurisprudența ajută la interpretarea normelor convenționale și cutumiare sau a dreptului internațional, ceea ce constituie una dintre funcțiile de bază ale CIJ.

Rolul și locul hotărârilor instanțelor judiciare internaționale în sistemul izvoarelor de drept internațional

De regulă, când se vorbește despre rolul și locul precedentului judiciar în dreptul internațional, se face referință la art. 38 al Statutului CIJ, care enumeră sursele aplicabile de Curte la examinarea cazurilor ce îi sunt prezentate de către state, printre care sub litera (d) sunt menționate hotărârile instanțelor judecătorești ca un mijloc auxiliar de determinare a normelor juridice. Ipoteza de lucru, în temeiul căreia jurisprudența internațională are valoare de izvor de drept, pornește de la constatarea că, sub rezerva art. 59 din Statut, hotărârea leagă numai părțile în litigiu în legătură cu obiectul disputei. Altfel spus, eficacitatea generală obligatorie a hotărârilor este legată în mod evident de limitele obiective și subiective la care face referire art. 59. Această normă juridică trebuie coroborată cu prevederea art. 94 alin. 1 din Carta Națiunilor Unite, potrivit căreia fiecare stat membru al ONU are obligația de a se conforma hotărârii CIJ referitoare la orice litigiu în care este parte. O decizie judiciară sau

arbitrară reprezintă o opinie referitoare la conținutul real al dreptului internațional, formulată de un tribunal stabilit prin acord între părți. Din această perspectivă, s-a arătat că jurisprudența internațională este un mijloc mai activ de determinare a dreptului internațional public decât doctrina, spre exemplu. Subliniem și că declarațiile, opiniile individuale și opiniile separate formulate de judecătorii Curții reprezintă, de multe ori, adevărate cursuri aplicate de drept internațional contemporan și contribuie într-o măsură esențială la clarificarea și articularea unor aspecte controversate ale dreptului internațional.

Influența hotărârilor CIJ asupra procesului de codificare a dreptului internațional reprezintă una dintre discuțiile de bază între juriștii internaționaliști din momentul apariției primelor organe judiciare internaționale. Discuții aprinse la această temă au loc pe parcursul nu doar a unui deceniu. Si astăzi problema rămâne actuală. În ultimii ani crește numărul instanțelor judiciare internaționale, fluxul de apeluri la procedura judiciară ca la un mijloc de reglementare a litigiilor internaționale, ceea ce dovedește sporirea reputației, iar aceasta, la rândul său, impune necesitatea studierii acestei probleme, fiind luate în considerație particularitățile caracteristice ale fiecărui organ judiciar.

Principalele idei cu privire la problema abordată au fost formulate în știința dreptului internațional în anii '50-60 ai secolului XX, adică în perioada când judecătoriile internaționale se aflau la începutul activității lor și deci nu pot fi considerate pe deplin obiective referitor la ziua de azi. Caracteristic este și faptul că practic toate concluziile privind această problemă au fost expuse în legătură cu interpretarea Statutului CIJ, în special a art. 38, deseori ignorându-se alte norme și acte normative internaționale.

Un aspect nu mai puțin important care a precedat dezvoltarea în știință a unor apropieri determinate, care exclud o altă notă a importanței activității instanțelor judiciare internaționale, este și situația politică din lume, legată de persistența sistemelor contradictorii. Determinarea rolului organelor judiciare internaționale în procesul de creare a dreptului internațional de pe pozițiile intereselor de clasă astăzi nu mai este actuală. Evidențierea importanței lor veritabile este posibilă doar în urma examinării multilaterale a actelor normative ce reglementează activitatea instanțelor judiciare și a rolului *de facto* al practicii judiciare referitor la soluționarea relațiilor dintre subiecții dreptului internațional.

Articolul 38 al Statutului CIJ, menționat mai sus, plasează hotărârile judiciare la categoriile mijloacelor

derivate. Problematika constă, în primul rând, în determinarea caracterului juridic al acestor hotărâri judiciare. Doctrina sovietică respingea ideea conform căreia CIJ ar avea posibilitatea de a crea norme de drept.⁷ Ea este foarte bine formulată de S.V. Cernicenکو, care susține că „...trebuie de dat un răspuns ferm: Curtea Internațională are o activitate normativă, orice intenție de a fundamenta posibilitatea de a crea acte normative în activitatea Curții sunt îndreptate spre abaterea de la Statut și Carta ONU, parte componentă a căruia Statutul este”.⁸ La baza acestei idei stau următoarele argumente. În primul rând, prevederile art. 59 al Statutului, conform cărora hotărârea Curții este obligatorie doar pentru părți la diferend și doar pentru cazul dat, în mod direct resping conceptul de „precedent judiciar”.

Un alt moment important este că, în conformitate cu pct. 1 art. 38 al Statutului, Curtea este obligată să acționeze în baza dreptului internațional, adică să efectueze doar activitatea de aplicare a normelor de drept și nicăieri nu este prevăzut dreptul de a crea norme de drept. De aici se concluzionează că hotărârile Curții „nu sunt parte a procesului de creare sau modificare a normelor de drept internațional”.⁹

Poziția de negare a caracterului normativ al hotărârilor instanțelor internaționale este acceptată și de unii savanți occidentali. H. Kelsen susține că „hotărârile Curții nu pot avea caracterul precedentului”.¹⁰ A. Verdross este de părere că „hotărârea Curții nu se poate baza în exclusivitate pe o hotărâre anterioară sau doctrină. Ea poate aplica o hotărâre anterioară sau doctrina în scopul determinării unei norme de drept internațional neclare. În așa fel, practica judiciară și doctrina nu sunt izvoare de sine stătătoare de drept internațional...”.¹¹ P. Vellas menționează că „dreptul pozitiv nu recunoaște forța normativă a jurisprudenței internaționale”.¹²

Printre reprezentanții care expun o altă opinie îi evidențiem pe A. Nussbaum, H. Lauterpacht, D. Fitzmaurice, O’Connell. Astfel, A. Nussbaum, comentând pct. 1 art. 38 al Statutului, susține că „este o direcție din patru părți, adoptată de Carta ONU pentru noua Curte de Justiție, acordându-i posibilitatea să lichideze lacuna în dreptul popoarelor, în fiecare caz aparte, ceea ce presupune că în scopuri practice acordă posibilitatea de a crea noi reguli”.¹³ În lucrarea „Dezvoltarea dreptului internațional de către Curtea Internațională de Justiție” H. Lauterpacht, vorbind despre hotărârile CIJ, confirmă: „Ele constată existența normei de drept. Hotărârile lor sunt exemplul existenței normei de drept, ceea ce nu presupune că ele *de facto* nu constituie izvoare de drept internațional.

Problema constă în faptul că diferența dintre probă și izvor al multor norme de drept este mai puțin evidentă decât consideră unii”.¹⁴ Rolul deosebit al instanțelor internaționale în procesul de creare a normelor de drept internațional este recunoscut și de D. Fitzmaurice: „Comunitatea internațională se află... într-o legătură deosebită față de instanțele internaționale în procesul dezvoltării și determinării dreptului, precum și acordării lui a unei forțe mai convingătoare în comparație cu cea existentă în practica ordinară a statelor sau a unor autori, cât de autoritară ar fi poziția lor”.¹⁵ Asupra recunoașterii procesului de creare a normelor de drept din partea instanțelor judiciare atrage atenția și savantul O’Connell, care spune că „...rolul judecătorului în sistemul dreptului internațional este asemănător rolului judecătorului în sistemul *common law*, în cadrul căruia el ocupă rolul principal în formularea principiilor generale, în utilizarea și modificarea lor prin trimitere la survenirea altor circumstanțe, în mărirea volumului prin utilizarea analogiei și concluziilor din ipoteza adoptată”.¹⁶

Unii savanți nu recunosc hotărârile judiciare ca izvoare de drept, dar în același timp nici nu neagă posibilitatea lor de a crea norme de drept. Savanții francezi Nguyen Quen Dinh, Patrick Daillier și Alain Pellet susțin că „spre deosebire de doctrină și în pofida prevederilor art. 38, hotărârile judiciare pot crea precedente ce generează crearea normelor cutumiare, în așa fel participând în mod direct la procesul de creare a normelor de drept”.¹⁷

Influența practicii judiciare atât la luarea deciziilor de către CIJ, cât și în întregime asupra procesului de creare a normelor de drept internațional, este recunoscut și de reprezentanții științei de drept internațional din spațiul ex-sovietic. Savantul rus G.I. Tunkin este de părere că „hotărârile judiciare ce corespund dreptului internațional, precum și tendințelor sale de dezvoltare, capătă o importanță deosebită, la ele deseori făcându-se trimitere”.¹⁸ Totodată, asemenea trimiteri la hotărârile judiciare se interpretează prin faptul prezenței în cadrul lor a normelor de drept, dar, de regulă, originea acestor norme nu este legată de activitatea lor. Esența acestor idei se reduce la aceea că normele ce se conțin în deciziile judiciare sunt sau norme cutumiare, sau norme principii. Cursul de drept internațional, editat în 1967, conține următoarea formulare: „Importanța curților internaționale constă în determinarea în practica diversă a statelor a prezenței normei cutumiare internaționale, uneori acordându-i-se forma unui principiu de drept internațional...”.¹⁹ Asemenea poziție este susținută și astăzi de unii savanți. Savantul I.I. Lukaschuk

atenționează că „un rol important în crearea normelor cutumiare îi revine Curții Internaționale de Justiție a ONU. Nu întâmplător actele Curții sunt aplicate activ în acest plan nu numai în literatură, dar și în practica statelor”.²⁰

Cu păreri expuse este greu să fii întru totul de acord, deoarece ele ignorează unele prevederi ale Statutului și fapte reale din practica Curții. Conform art. 38 al Statutului, Curtea are dreptul, la examinarea diferendului, să aplice hotărârea judiciară. Însă, ea poate fi folosită doar ca mijloc derivat la constatarea normei de drept, adică a acelei norme care anterior a fost deja aplicată în cadrul examinării unui diferend analogic și și-a găsit aplicarea în hotărâre. Rolul unui asemenea mijloc hotărârea îl poate juca doar în cazul când norma necesară pentru reglementarea conflictului nu există nici în formă convențională, nici în formă cutumiară. De altfel, în cazul prezenței normelor convenționale sau cutumiare, nici nu ar fi avut sens să revenim la hotărârea judiciară, având în vedere caracterul său „derivat”. În așa fel, Curtea, examinând un caz concret, se referă la hotărârea judiciară în scopul de a găsi norma care poate fi aplicată, dar care lipsește în unul din izvoarele menționate. În caz contrar, importanța prevederilor date nu costă nimic, deoarece hotărârea judiciară nu este unica formă, prin intermediul căreia poate fi stabilită cutuma. Pe de altă parte, dacă hotărârea judiciară este aplicată de Curte, doar pentru determinarea cutumei, de ce Statutul nu a prevăzut mijloacele și metodele de determinare a altor norme de drept internațional? Rezultă că Curtea nu poate să apară în calitate de „pionier” al normei, creată nu de ea însăși, ci de alți subiecți de drept. Influența Curții asupra procesului de recunoaștere a cutumei este neînsemnată și constă în faptul că, folosind cutuma la examinarea diferendului, ea doar confirmă existența ei. Cutuma este creată prin practica statelor, argument al existenței căreia fiind însăși practică.²¹ Această poziție este confirmată și de CIJ, potrivit căreia, acțiunile ce constituie practica creării dreptului cutumiar trebuie să fie acceptate în așa fel și aplicate în așa mod, încât practica să devină obligatorie în raport cu prezența normei de drept. Necesitatea unei asemenea convingeri, adică prezența elementului subiectiv, este presupusă prin însăși noțiunea *opinio juris sive necessitatis*. Statele respective trebuie să conștientizeze că ele îndeplinesc o obligație juridică. Regularitatea sau chiar caracterul cutumiar al acțiunilor nu sunt de ajuns.²²

Recunoscând posibilitatea CIJ de a crea norme de drept, nu trebuie să considerăm că toate hotărârile ei poartă un caracter normativ. Întâi de toate, Curtea

exercită funcția de aplicare a dreptului utilizând normele existente pentru soluționarea diferendului. O altă situație se creează la determinarea unei lacune în drept. Oponenții concepției posibilității creării normelor de drept de către Curte afirmă, că în așa caz, Curtea nu înlătură lacuna, ci o neagă. În acest sens, V.N. Lihacev menționează: „Ciocnindu-se cu o situație de lacună, negăsind norma necesară (convențională sau cutumiară), Curtea care are obligația de a soluționa diferendul nu creează dreptul în scopul înlăturării lacunei, ci o depășește bazându-se pe acordul statelor și normele imperative de drept internațional”.²³ Ce se subînțelege în cazul de față sub noțiunea „acordul între state”? Statele se și adresează Curții pentru a rezolva diferendul, pentru că nu pot ajunge la un acord. Acordul statelor se exprimă doar în alegerea mijlocului de soluționare a diferendului.

Articolul 1 al Cartei ONU dispune rezolvarea diferendelor internaționale în concordanță cu principiile obiectivității și ale dreptului internațional, dar folosința uneori numai a unor principii deseori nu este suficientă pentru rezolvarea unui conflict concret, în pofida caracterului lor comun. În asemenea situație, Curtea este nevoită să creeze o regulă în conformitate cu principiile numite, care va fi pusă la baza hotărârii. Această regulă va lega Curtea și pe viitor, deoarece o altă metodă ar contravine principiului echității, în baza căruia ea acționează. Curtea, la examinarea cazurilor, ca bază pentru deciziile sale de nenumărate ori face referințe la propriile hotărâri, precum și la practica altor instanțe internaționale. Spre exemplu, în prima hotărâre a sa CIJ a făcut referințe la avizul consultativ al CPJI de la 23 iulie 1926 și la hotărârea Curții din 19 august 1929. În cazul privind schimbul de populație între Grecia și Turcia (*Exchange a Greek and Turkish Populations*) Curtea s-a bazat pe precedentul care se conține în decizia consultativă nr. 3, adică în decizia privind nava *Wimbledon*, că asumarea obligațiilor convenționale nu presupune refuzul de la suveranitate. Referitor la procesul *Reparation*, Curtea, formulând principiul eficacității la interpretarea tratatelor, s-a bazat pe expresia care se conține în una din deciziile consultative anterioare.²⁴

Importanța regulilor create de Curte se confirmă prin includerea lor în textele tratatelor internaționale. Așa, spre exemplu, prin hotărârea CIJ din 18 decembrie 1951 referitor la diferendul dintre Marea Britanie și Norvegia²⁵ a fost recunoscut principiul suveranității statului asupra apelor teritoriale și determinate procedeele trasării liniilor inferioare de măsurare a lățimii apelor teritoriale. Aceste concluzii ale Curții au fost luate în considerație de Conferința de la Geneva

a ONU pentru dreptul mării din anul 1958, găsindu-și reflectare în Convenția privind marea teritorială și zona contiguă.²⁶

Curtea, examinând diferendele dintre state ce rezultă din tratate și cutume, formulează în hotărâri concomitent și reguli ce explică aplicarea lor. Prin urmare, Curtea determină nu numai comportamentul părții, dar și ordinea realizării normei. Recunoscând caracterul obligatoriu al hotărârii Curții, părțile, în viitor, la fiecare aplicare a tratatului sau cutumei vor urma ordinea instituită de Curte. Mai mult, concluziile Curții deseori poartă un caracter general. Aceasta o demonstrează normativitatea hotărârii, stabilită de Curte, care nu se limitează doar la o singură aplicare. Așa, de exemplu, prin hotărârea CIJ din 26 mai 1959 privind incidentul aerian bulgaro-israelian²⁷ a fost stabilit că stipulațiile art. 36 pct. 5 al Statutului prevăd menținerea forței juridice a declarațiilor făcute de state privind recunoașterea jurisdicției CPJI doar pentru acele state care au fost părți originare la Statut. Însă, pentru statele care nu au fost membri originari ai ONU și, în așa fel, nu au fost părți la Statut, declarațiile de recunoaștere a competenței CPJI încetează în momentul desființării acestui organ. Ulterior, această regulă a fost acceptată ca normă de drept atât de Curte, cât și de statele implicate în proces.

La examinarea conflictului teritorial dintre Libia și Tchad în cazul *Auzu*,²⁸ CIJ în hotărârea din 3 februarie 1994 a decis că încetarea acțiunii tratatului nu anulează frontiera stabilită de el, deoarece statele nu pot exista în lipsa frontierelor. În așa fel, judecata, conducându-se de principiul stabilității frontierelor, de fapt a instituit o normă ce include prevederi noi în domeniul tratatelor internaționale.

Interpretarea tratatelor internaționale în practica Curții Internaționale de Justiție a ONU

După cum am menționat chiar la începutul acestui articol, o formă de participare la procesul de codificare a dreptului internațional este interpretarea dreptului internațional și a tratatelor internaționale de către CIJ. Statutul Curții stipulează că, atunci când un caz implică interpretarea unei convenții multilaterale la care sunt părți statele ce se adresează, Grefa trebuie să notifice toate acele state semnatare ale convenției și oricare dintre acestea poate cere să intervină în proces. O cerere de intervenție poate fi făcută chiar dacă nu a existat notificare din partea Grefei, dar trebuie făcută de obicei înainte de data fixată pentru deschiderea fazei orale a procedurilor. Exemplu poate servi cererea El Salvadorului, admisă de Curte, în cazul acțiunilor militare și paramilitare în și împotriva Nicaragua din partea SUA.²⁹

În cazul în care Curtea a avut competența de a pronunța o hotărâre, are competență și în ce privește interpretarea și revizuirea acesteia. Curtea poate, la cererea oricărei părți, să interpreteze una din hotărârile sale, în caz că există o discordanță între punctele de vedere ale părților în ce privește conținutul dispozițiilor hotărârilor emise de Curte. În cazul în care apare o chestiune de care Curtea nu a luat cunoștință până la acea dată și care este de o așa natură, încât se impune ca un factor decisiv în luarea deciziei finale, oricare din părți poate cere ca hotărârea să fie revizuită. Condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o cerere de revizuire a unei hotărâri a CIJ sunt:

- ✓ să fi fost stabilit un fapt nou;
- ✓ acest fapt să fie de natură de a exercita o influență decisivă asupra hotărârii;
- ✓ să nu fi fost cunoscut Curții și părții care cere revizuirea în timpul pronunțării hotărârii.

Interpretarea unui tratat internațional reprezintă determinarea obiectivului și scopurilor acestui tratat, precum și ale altor prevederi, fiind luate în considerație rezultatele aplicării lor într-o situație concretă.

Deși între interpretare și aplicare există o strânsă legătură, totuși, între ele există anumite deosebiri. Interpretarea reprezintă procesul de determinare a esenței normei, inclusiv determinarea efectelor care, în sensul normei, trebuie să urmeze în situația dată. Aplicarea, la rândul său, reprezintă activitatea părților în scopul realizării normelor în conformitate cu rezultatele interpretării.

La determinarea conținutului normei este necesar a stabili:

- ✓ sensul ei;
- ✓ coraportul ei cu alte principii și norme;
- ✓ legătura normei cu alte fapte normative, cu politica, morala;
- ✓ o atenție deosebită trebuie atribuită legăturii normei cu *soft law*, construit din rezoluțiile organizațiilor și organismelor internaționale.

Interpretarea reprezintă o etapă importantă și esențială în procesul de realizare a dreptului. Aplicarea normei este imposibilă fără a determina sensul și conținutul ei. În procesul de aplicare a normei, interpretarea îndeplinește un șir de funcții adăugătoare. Ea contribuie la înlăturarea neajunsurilor, incorectitudinilor admise la elaborarea normei, ajută la înlăturarea lacunelor.³⁰

În literatură, interpretarea este examinată prin prisma tratatelor internaționale, fiind creată impresia falsă cum că o interpretare a normelor cutumiare nu ar exista. Însă, ca și orice normă, cutuma internațională nu poate fi creată, nici aplicată fără a fi determinat conținutul ei. Mai mult, interpretarea cutumei este mai

dificilă în raport cu interpretarea tratatului, în așa fel creând probleme în plus.

Obiect al interpretării tratatului constituie prevederile sale, conținutul lor, ce întruchiează acordul subiectelor. Mijloacele de interpretare constituie mijloacele cu ajutorul cărora se stabilește conținutul normei. Convențiile de la Viena din 1969 și, respectiv, din 1986 au fost atribuite la categoria mijloacelor de interpretare a textului tratatului: acordurile participanților în legătură cu încheierea tratatului; orice document elaborat de unii din participanți și acceptat de ceilalți; acordurile ulterioare dintre participanți privind interpretarea sau aplicarea tratatului; practica ulterioară de aplicare a tratatului ce determină acordul participanților vis-à-vis de interpretarea lui; orice norme de drept internațional aplicate între participanți. Aceste mijloace sunt privite ca principale. Din categoria mijloacelor derivate fac parte materialele preparatorii și condițiile de încheiere a tratatului.

Printre mijloacele principale primul îl ocupă termenul „contextul tratatului”. Convenția de la Viena cu privire la dreptul tratatelor din 1969 utilizează destul de larg noțiunea „contextul tratatului”. Ea cuprinde însuși textul, inclusiv preambulul și anexele, precum și:

✓ orice acord ce se referă la tratat la care au ajuns participanții, în legătură cu încheierea tratatului;

✓ orice document, elaborat de unul sau mai mulți participanți și acceptat de alți participanți în calitate de document, ce se referă la tratat (pct. 2 art. 31).³¹

Convențiile au determinat expres importanța acordurilor și a practicii ulterioare pentru interpretarea tratatelor. Acordurile ulterioare și practica aplicării tratatului, ce determină acordul participanților vis-à-vis de interpretare, sunt luate în considerație „în egală măsură cu contextul”. Altfel spus, ele sunt egalate cu prevederile contextului. Asemenea poziție are drept scop asigurarea dinamismului, luându-se în considerație evoluția conținutului întruchipat în acord.

În plus, pe lângă context sunt luate în considerație normele respective de drept internațional, aplicate între participanți, inclusiv cele ce au apărut după încheierea tratatului. Aceasta se referă și la așa tratat fundamental cum este Carta ONU. Adjunctul Secretarului General al ONU pe probleme juridice H. Corell menționează: „Carta trebuie interpretată în lumina noilor condiții, iată de ce suntem obligați să luăm în considerație dreptul ce a luat naștere după adoptarea ei...”³²

Acțiunile militare ale SUA contra Irakului au demonstrat că interpretarea incorectă a Cartei ONU și a principiilor dreptului internațional a stârnit

nemulțumirea chiar și în rândul aliaților săi din NATO.

Din categoria mijloacelor derivate fac parte materialele preparatorii și condițiile încheierii tratatelor (art. 32). Ele pot fi folosite doar pentru a demonstra rezultatele la care s-a ajuns în urma interpretării contextului cu ajutorul mijloacelor de bază. O importanță de sine stătătoare ele pot prelua atunci când interpretarea contextului duce la rezultate absurde, fiind neclar și având un caracter cu sens dublu.

Prevederile menționate își găsesc oglindire în practica CIJ. În Hotărârea privind delimitarea zonei maritime între Groenlanda și Ian Maien din 1993, Curtea a atenționat asupra importanței prevederii de bază a art. 31 al Convențiilor de la Viena, stabilind că acordul „în orice condiții trebuie înțeles în contextul său, în lumina obiectului și scopului”.³³ Interpretării în lumina obiectului și scopului i se atribuie o importanță semnificativă pentru realizarea unuia dintre principiile de bază ale interpretării – a principiului eficacității. În Hotărârea privind diferendul teritorial între Libia și Tchad (1994) se vorbește despre principiul eficacității ca despre „principiu fundamental de interpretare a tratatelor, care este respectat încontinuu de jurisprudența internațională”. Ca argument în susținerea acestei poziții sunt aduse ca exemplu mai multe hotărâri judiciare.³⁴

În hotărârea privind jurisdicția în diferendul dintre Spania și Canada din 1998 Curtea a atras atenția la faptul că ambele părți fac trimitere la principiul eficacității, atenționând: „În realitate, acest principiu este unul important în dreptul tratatelor, precum și în practica prezentei Curți...”³⁵

La interpretarea tratatelor Curtea făcea trimitere în primul rând la context. Totodată, erau aplicate și alte mijloace importante. De exemplu, în hotărârea privind operațiunile militare frontaliere și transfrontaliere dintre Nicaragua și Honduras din 1988 Curtea a stabilit că rezultatele interpretării textului sunt confirmate de practica părților din momentul încheierii tratatului.³⁶

Deseori, Curtea își confirma rezultatele interpretării prin analiza materialelor preparatorii. De exemplu, și în hotărârea menționată din 1988 Curtea s-a bazat pe materialele conferinței în cadrul căreia a fost elaborat textul tratatului.³⁷ Totodată, sunt cunoscute cazuri când materialele preparatorii au avut un rol important în determinarea conținutului tratatului. În cazul *Nauru versus Australia* din 1992, Curtea a analizat detaliat materialele negocierilor dintre părți și a ajuns la concluzia că pretențiile înaintate în cadrul negocierilor din partea Nauru își păstrează forța, nimic în acordul final nu demonstrează refuzul de la ele.³⁸

Sunt cunoscute și cazuri când Curtea a folosit și așa mijloc derivat ca condițiile în care a fost încheiat tratatul. În speța *Guinea-Bissau versus Senegal* din 1991, Curtea a constatat „oportunitatea adresării către condițiile în care a fost elaborat acordul arbitral, pentru a stabili importanța argumentării propuse”.³⁹

Aceste cazuri sunt aduse ca exemplu, pentru a demonstra că mijloacele auxiliare de interpretare nu trebuie ignorate. Ele sunt în stare nu doar să constate, să facă mai argumentate rezultatele interpretării prin intermediul mijloacelor de bază, ci și să stabilească detalii adăugătoare referitor la conținutul normelor.

Analiza practicii demonstrează că statele se consideră în drept să facă declarații unilaterale cu privire la conținutul tratatului. În procesul de codificare a dreptului tratatelor internaționale Comisia de drept internațional a încercat examinarea acestei probleme, dar până la urmă a refuzat să o soluționeze.

Nu este studiată ea nici de Convențiile de la Viena privind tratatele internaționale. Între timp, creșterea numărului de tratate internaționale, precum și a numărului de subiecți de drept internațional face ca problema declarațiilor cu privire la interpretare să devină tot mai actuală. Acest fapt îl demonstrează atât practica judiciară, cât și creșterea numărului de lucrări teoretice consacrate acestei probleme. A revenit la ea și Comisia de drept internațional în cadrul elaborării textului „Rezervele la tratatele internaționale”.⁴⁰

Dificultatea cea mai mare constă în soluționarea acestei probleme și în stabilirea diferențierii între declarațiile cu privire la interpretare și rezerve, deoarece importanța lor din punct de vedere juridic este complet diferită. Din punct de vedere teoretic, afectarea acestui lucru nu prezintă dificultăți. Scopul declarației cu privire la interpretare constă în precizarea sau explicarea sensului sau importanței pe care subiectul îl atribuie tratatului sau unor prevederi separate. Scopul rezervei constă în excluderea sau modificarea acțiunii juridice a unor prevederi concrete a tratatului față de cel ce declară rezerve.

În practică însă, o asemenea diferențiere se ciocnește de unele obstacole. Ca rezultat, timp îndelungat nici în practică, nici în teorie nu se făcea o diferențiere clară între rezerve și declarațiile cu privire la interpretare. Însă, dezvoltarea reglementării juridice tot mai des pune această problemă în plan practic. Instanțele judiciare reies din faptul că „interpretarea” înseamnă explicarea sensului și a conținutului actului juridic, și nicidecum nu revizuirea lui.⁴¹

O altă deosebire dintre declarațiile cu privire la interpretare și rezervă constă în faptul că ultima poate fi făcută doar cu condiția acceptării totalului de

către subiect, pe când prima poate fi făcută în orice moment.

Reiese că, pentru a ne determina dacă suntem în fața unei declarații cu privire la interpretare sau a unei rezerve, este necesar să ne referim la interpretare. Declarația trebuie interpretată cu bună-credință, în conformitate cu sensul general al termenilor și în lumina tratatului dat.

Totodată, trebuie să luăm în considerație că regulile de interpretare a tratatelor sunt aplicabile declarațiilor unilaterale doar fiind luat în considerație specificul lor. Referindu-se la declarațiile facultative privind recunoașterea jurisdicției obligatorii a CIJ, Curtea a stabilit: „Regimul interpretării declarațiilor făcute în baza art. 36 al Statutului nu este identic cu regimul interpretării tratatelor, determinat de Convenția de la Viena cu privire la tratatele internaționale... Curtea atenționează că prevederile Convenției de la Viena pot fi aplicate doar prin analogie în acea măsură, în care ele sunt compatibile cu caracterul *sui generis* al recunoașterii unilaterale a jurisdicției Curții”.⁴²

Constatăm că declarația cu privire la interpretare nu influențează parametrii juridici ai tratatului. Totodată, ea obligă subiectul să se conducă de interpretarea făcută. Alți subiecți sunt în drept să insiste asupra acestei condiții. În pofida faptului că declarația cu privire la interpretare reprezintă un act unilateral, ea se ciocnește de reacția altor participanți la tratat. Ei pot să-l accepte tacit, pot propune propria interpretare a prevederilor corespunzătoare și, în final, sunt în drept să recunoască că interpretarea propusă contravine tratatului. În ultimii ani s-au răspândit declarațiile cu privire la interpretare.⁴³ Prin asemenea act subiectul condiționează acceptarea caracterului obligatoriu pentru el al tratatului cu recunoașterea interpretării date din partea altor subiecți. Ca exemplu putem aduce declarația cu privire la interpretare de către Franța la semnarea Protocolului adițional II la Tratatul cu privire la interzicerea armei nucleare în America Latină (Tratatul Tlatelolco). Declarația prevedea: „În caz că declarația cu privire la interpretare, făcută de Guvernul Franței, va fi contestată în întregime sau parțial de către una sau mai multe părți participante la Tratat sau Protocolul XI, documentele menționate nu vor avea forță juridică în relațiile dintre Republica Franceză și statele contestatoare”.⁴⁴ Această declarație a fost luată în considerație la ratificare. După importanța lor, asemenea declarații cu privire la interpretare se apropie de rezerve.

Concluzii

În articolul dat ne-am referit, în special, la jurisprudența Curții Internaționale de Justiție a ONU,

inclusiv la influențarea practicii sale judiciare asupra procesului de codificare a dreptului internațional contemporan. Putem spune că înalta autoritate și bogata practică a acestei instanțe judiciare cu caracter universal a dus la definitivarea mai multor concepte din diverse ramuri de drept internațional, în același rând cutumei reatribuindu-i-se caracterul ei de izvor de drept internațional, care în ultimele decenii începuse a fi diminuat de unii savanți, pe motiv că procesul de codificare înlătură cutuma din categoria izvoarelor principale. Determinând rolul și locul precedentului judiciar în cadrul izvoarelor de drept internațional, susținem opinia că instanțele judiciare internaționale nu sunt creatoare de izvoare de drept internațional, rolul lor „limitându-se” la interpretarea și concretizarea dreptului internațional, inclusiv a celui cutumiar și a tratatelor internaționale – etapă de o importanță deosebită în procesul de codificare a dreptului internațional contemporan.

O altă problemă ce se poate impune, dat fiind numărul crescând de instanțe judiciare: în ce măsură aceste instanțe vor lua în considerație hotărârile celorlalte? Evident, studiul efectuat ne permite să constatăm că CIJ de mai multe ori a făcut trimitere la hotărârile CPJI, în cadrul interpretării sau determinării existenței unei sau altei norme, în special a normei cutumiare. Avem cazuri când Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a făcut trimitere la speța fraților *La Grand*, examinată de CIJ în anul 2001.⁴⁵

Însă, avem și cazuri contrarii. Tribunalul Penal Internațional pentru ex-Iugoslavia (TPIY), examinând cazul *Dusko Tadic*, trebuia să se expună asupra posibilității aplicării normelor dreptului internațional umanitar într-un conflict armat non-internațional. TPIY a fost nevoit nu doar să stabilească faptele, dar și să determine criteriul juridic în baza căruia susținerea din exterior poate impune aplicarea dreptului conflictelor armate internaționale față de rebeli. Prima instanță a constatat că CIJ a stabilit acest criteriu în cazul *Nicaragua versus SUA*,⁴⁶ fiind necesar a fi determinat faptul dacă acțiunile comise de *contras* pe teritoriul Nicaragua puteau fi atribuite nemijlocit SUA. Curtea a conchis că doar participarea SUA „în pofida faptului că ea a fost hotărâtoare în organizarea, finanțarea, pregătirea, aprovizionarea și înarmarea *contras*, determinarea ...scopurilor și planificarea tuturor operațiunilor – aceasta nu este suficient ...pentru a atribui Statelor Unite ale Americii faptele comise de *contras* în timpul operațiunilor militare sau de alt gen în Nicaragua... Pentru ca aceste fapte să ducă la survenirea răspunderii Statelor Unite, trebuie să fie demonstrat că există un control efectiv din partea

SUA asupra procesului de desfășurare a operațiunilor militare sau de alt gen asemănător”.⁴⁷ Acest criteriu este asemănător cu cel propus de autorii Comentariului CICR la Convențiile de la Geneva, care consideră că atunci când faptele au fost comise nu de reprezentantul statului ocupant, ci de autoritățile locale, „este necesar a fi stabilit locul unde a fost adoptată decizia ce a condus la acțiuni ilegale, precum și unde a fost formulată intenția și a fost dat ordinul”.⁴⁸

În principiu, până a stabili responsabilitatea statului sau a individului în fiecare caz în parte, necesită a fi determinate normele de care s-a condus statul sau persoana în cauză. Referindu-ne la cazul *Nicaragua versus SUA*, menționăm că dreptul conflictelor armate internaționale putea fi aplicat doar în cazul în care acțiunile *contras* pe teritoriul Nicaragua ar fi fost atribuite Statelor Unite, recunoscându-le drept acțiuni ale SUA față de Nicaragua. În mod analogic constatăm că acest drept putea fi aplicat faptelor comise de sârbul bosniac *Dusko Tadic* față de musulmanii bosniaci în timpul conflictului cu guvernul bosniac numai dacă aceste fapte ar fi fost atribuite unui alt stat – RF Iugoslavia.

Recunoscând că în ambele cazuri sunt aplicate aceleași criterii, Camera de Apel a TPIY a conchis că în cazul *Nicaragua versus SUA* aplicarea lor de către CIJ nu este convingătoare, inclusiv pentru determinarea responsabilității statelor, deoarece ele contravin însăși logicii dreptului răspunderii internaționale, precum și practicii internaționale.⁴⁹ În opinia Camerei, atunci când este vorba despre responsabilitatea pentru acțiunile unei formațiuni militare, controlul general asupra activității ei fiind exercitat de către un alt stat, aceasta ar fi suficient pentru recunoașterea acestui stat responsabil pentru acțiunile formațiunii menționate, precum și pentru aplicarea dreptului conflictelor armate internaționale.⁵⁰

O asemenea interpretare poate duce la apariția unor dubii: este oare în drept un tribunal internațional să dea răspuns la o problemă ce ține de dreptul internațional general, diferit de cel dat de CIJ – organul judiciar principal al ONU? Deși interpretările teoretice ale Camerei de Apel sunt bine argumentate, putem presupune că CIJ va aplica și în viitor propria viziune la soluționarea diferendelor interstatale. Ca rezultat, apariția dublelor standarde este inevitabilă.

Trebuie să menționăm că practica TPIY a dat posibilitate dreptului internațional penal – poate unul dintre cele mai conservative ramuri de drept internațional – să se dezvolte, în special în baza referințelor la deciziile sale anterioare și la practica Tribunalelor Militare Internaționale de la Nürnberg și

Tokyo. Referitor la Tribunalul de la Nürnberg, unele dintre concluziile expuse pe parcursul examinării cazurilor propuse au fost recunoscute mai târziu de ONU ca având un caracter imperativ și au fost aplicate în mod direct de tribunalele penale ad-hoc, printre care cel pentru fosta Iugoslavie și Rwanda.

Luând în considerație tendințele actuale, putem presupune că practica acestor instanțe va servi drept exemplu pentru așa-numitele tribunale *hibrid*, cum sunt Curtea Specială pentru Sierra Leone, Tribunalele pentru Cambodgia și Timorul Oriental, precum și Tribunalul Special pentru Liban.

O altă problemă ce merită o atenție deosebită, dar care necesită o abordare separată, este influența și coraportul dintre dreptul internațional și dreptul penal național al statelor. Iată doar două exemple, lăsând o examinare mai amplă pentru un alt studiu. În primul este vorba despre aplicarea răspunderii persoanelor ce se bucură de imunitate pentru comiterea crimelor cu caracter *erga omnes*, precum și aplicarea principiului jurisdicției universale de către state.

Printre spețele ce au trezit multe discuții se înscrie, în primul rând, cazul *Republica Democrată Congo versus Belgia* examinat de CIJ cu privire la mandatul de arest din 11 aprilie 2000, în urma eliberării mandatului de arest contra ex-ministrului de externe al RD Congo Mr. *Yerodia*, baza constituind legile belgiene din 16.06.1993 și din 10.02.1999.⁵¹ Alte cazuri ar fi cel al Generalului *Pinochet* și al ex-președintelui Iugoslaviei *Milosevic*. Ele au trezit multe dispute și merită un studiu separat.

În final, constatăm că însuși faptul că această problemă trezește un interes sporit demonstrează actualitatea și importanța temei abordate.

Note:

¹ M.V. Кучин. *Международный судебный прецедент как источник международного права* // Московский Журнал Международного Права, 2001, p. 147.

² Carta ONU din 26.06.1945, în vigoare pentru Republica Moldova din 02.03.1992. – În: ediția oficială „Tratate internaționale”, 2001, vol. 26 www.icj-cij.org/cijwww/cdocumentbase/unchart.pdf

³ Statutul Curții Internaționale de Justiție a ONU din 26.06.1945 www.icj-cij.org/cijwww/cpublications/cdocumentbase/cbasictext/cbasicstatute.html

⁴ И.И. Лукашук. *Международное право. Часть Общая*. – Москва: БЕК, 1997, p. 126.

⁵ *A se vedea*: Г.И. Тункин. *Теория международного права*. – Москва: Международные отношения, 1970, p. 130.

⁶ *A se vedea*: И.И. Лукашук. *Op. cit.*, p. 126-127.

⁷ *A se vedea*: Н.Н. Полянский. *Международный Суд*. – Москва, 1951, p. 43.

⁸ С.В. Черниченко. *Теория международного права*, в 2-х томах. Т. 1. *Современные теоретические проблемы*. – Москва, 1999, p. 24.

⁹ *Международное право* / Под ред. Г.И. Тункина. – Москва, 1994, p. 69.

¹⁰ М.В. Кучин. *Op. cit.*, p. 146.

¹¹ А. Фердросс. *Международное право*. – Москва, 1959, p. 164-165.

¹² М.В. Кучин. *Op. cit.*

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Dinh Nguzen Quoc, P. Dailler, A. Pellet. *Droit international public*. – Paris: LGDJ, 1980, p. 344.

¹⁸ *Курс международного права*, в 7 томах. Т. 1. – Москва, 1989, p. 217.

¹⁹ А.С. Бахов, Д.И. Бараташвили, Ф.И. Кожевников. *Курс международного права*, в 6 томах / Главный редактор Ф.И. Кожевников. Том 1. *Понятие и сущность современного международного права*. – Москва: Наука, 1967.

²⁰ И.И. Лукашук. *Op. cit.*, p. 75-76.

²¹ *A se vedea*: V. Gamurari. *Practica statelor (usus) ca element al normei de drept internațional cutumiar* // *Legea și Viața*, 2006, nr. 8, p. 11-14.

²² *A se vedea*: V. Gamurari. *Opinio juris ca element al normei de drept internațional cutumiar* // *Studia Universitatis. Seria „Științe sociale”*. Revistă științifică. Anul I, 2007, nr. 3, p. 20-24.

²³ В.Н. Лихачев. *Пробелы в современном международном праве*. – Казань, 1985, p. 60-61.

²⁴ CIJ, cazul *Détroit de Corfou*, 1949 (Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord c. Albanie) <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1662.pdf>

²⁵ CIJ, cazul *privind zonele de pescuit*, 1951 (Marea Britanie v. Norvegia) http://www.icj-cij.org/cijwww/ccases/cukn/cukn_cjudgment/cukn_cjudgment_19511218.PDF

²⁶ *A se vedea*: И.П. Блищенко, Ж. Дорна. *Прецеденты в международном публичном и частном праве*. Изд. 2-е. – Москва: МНИМП, 1999, p. 168-170.

²⁷ CIJ, cazul *Incident aérien du 27 juillet 1955*, 1959 (Israël c. Bulgarie) <http://www.icj-cij.org/docket/files/35/2324.pdf>

²⁸ CIJ, cazul *Différend territorial*, 1994 (Jamahiriya arabe libyenne c. Tchad) <http://www.icj-cij.org/docket/files/83/6896.pdf>

²⁹ CIJ, cazul *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, 1986 (Nicaragua v. SUA) http://www.icj-cij.org/cijwww/ccases/cnus/cnus_cjudgment/cnus_cjudgment_19860627.pdf

³⁰ *A se vedea*: В.Н. Лихачев. *Установление пробелов в современном международном праве*. – Казань, 1989, p. 9.

³¹ Convenția de la Viena din 1969 privind tratatele internaționale http://untreaty.un.org/ilc/instruments/francais/traites/1_1_1969_francais.pdf

³² H. Corell. *From Territorial Sovereignty to Human security*, p. 3 <http://www.un.org/law/council/ottawa.htm>

³³ CIJ, cazul *Délimitation maritime dans la région située entre le Groenland et Jan Mayen*, 1993 (Danemark c. Norvège) <http://www.icj-cij.org/docket/files/78/6742.pdf>

³⁴ CIJ, cazul *Différend territorial*, 1994 (Jamahiriya arabe libyenne c. Tchad) <http://www.icj-cij.org/docket/files/83/6896.pdf>

³⁵ CIJ, cazul *Compétence en matière de pêcheries*, 1998 (Espagne c. Canada) <http://www.icj-cij.org/docket/files/96/7532.pdf>

³⁶ CIJ, cazul *Actions armées frontalières et transfrontalières*, 1988 (Nicaragua c. Honduras) <http://www.icj-cij.org/docket/files/74/6590.pdf>

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ CIJ, cazul *Certaines terres a phosphates a Nauru*, 1992 (Nauru c. Australie) <http://www.icj-cij.org/docket/files/80/6794.pdf>

³⁹ CIJ, cazul *Délimitation maritime entre la Guinée-Bissau et le Sénégal*, 1991 (Guinée-Bissau c. Sénégal) <http://www.icj-cij.org/docket/files/85/6842.pdf>

⁴⁰ http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/francais/statut/statute_f.pdf

⁴¹ CIJ. Avis consultatif du 18 juillet 1950. *Interprétation des traités de paix conclus avec la Bulgarie, la Hongrie et la Roumanie* <http://www.icj-cij.org/docket/files/8/1874.pdf>

⁴² CIJ, cazul *Compétence en matière de pêcheries*, 1998 (Espagne c. Canada) <http://www.icj-cij.org/docket/files/96/7532.pdf>

⁴³ И.И. Лукашук. *Современное право международных договоров*. Том 1. *Заключение международных договоров*. – Москва: Wolters Kluwer, 2004, p. 605-658.

⁴⁴ P. Dailler, A. Pellet. *Droit international public*. 7-e édition. – Paris: LGDJ, 2002, p. 486.

⁴⁵ CIJ, cazul fraților *La Grand* (Germania v. SUA) din 27 iunie 2001 http://www.icj-cij.org/cijwww/cdocket/cgus/cgus_cjudgment/cgus_cjudgment_20010627.htm

⁴⁶ ICJ, Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (*Nicaragua v. United States*).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ J.S. Pictet. *Convention de Genève relative a la protection des personnes civiles en temps de guerre*. Commentaire du Comité International de la Croix-Rouge. – Genève, 1958, p. 212.

⁴⁹ Judgment, *The Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case № IT-94-I-A, ICTY Appeals Chamber, 15 July 1999, paras 115-145 <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/judgement/index.htm>

⁵⁰ *The Prosecutor v. Zejnir Delalic et al. (the Celebici case)*, Judgment, ICTY Trial Chamber, Case № IT-96-21-T, 16 November 1998, paras 233-234 <http://www.un.org/icty/celebici/trialc2/judgement/index.htm>

⁵¹ CIJ, cazul *Mandat d'arrêt du 11 avril 2000* (République démocratique du Congo c. Belgique) <http://www.icj-cij.org/docket/files/121/13742.pdf>